

В. І. ТЮТЮГІН, О. Д. КОМАРОВ, М. А. РУБАЩЕНКО

**КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО
УКРАЇНИ**
Особлива частина

**Посібник
для підготовки до заліків та іспитів**

Відповідальний редактор
професор *В. І. Тютюгін*

3-тє видання, перероблене і доповнене

Харків
«Право»
2019

Тютюгін В. І.

- Т98 Кримінальне право України. Особлива частина : посіб. для підгот. до заліків та іспитів / В. І. Тютюгін, О. Д. Комаров, М. А. Рубашенко ; відп. ред. В. І. Тютюгін. – 3-тє вид., перероб. і допов. – Харків : Право, 2019. – 174 с.

ISBN 978-966-937-605-3

Посібник підготовлений відповідно до навчальної програми курсу з «Кримінального права України» (Загальна та Особлива частини) з урахуванням змін та доповнень, внесених до КК України станом на 1 лютого 2019 р. У ньому надаються стислі відповіді на питання, які виносяться на курсові та державні іспити з цієї дисципліни; у підрядкових посиланнях до окремих статей КК наводяться посилання на відповідні рішення Конституційного Суду України, постанови пленумів Верховного Суду України та Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ; у тексті посібника надаються посилання на релевантні правові позиції Верховного Суду з питань, які були предметом його розгляду; запропоновано перелік навчальної та монографічної літератури для самостійної підготовки студентів до іспиту, написання курсових (контрольних) робіт і наукових доповідей.

Призначений для студентів (слухачів, курсантів) юридичних навчальних закладів та юридичних факультетів усіх форм навчання. Може бути корисним абітурієнтам, аспірантам, науковим та практичним працівникам, а також вступникам до магістратури при підготовці до правничого ЗНО.

УДК 343.2/7(477)(075)

ISBN 978-966-937-605-3

© Тютюгін В. І., Комаров О. Д.,
Рубашенко М. А., 2019

© Видавництво «Право», 2019

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

ВВСУ	– Вісник Верховного Суду України
ВП ВС	– Велика Палата Верховного Суду
ВРУ	– Верховна Рада України
ВССУ	– Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ
ВСУ	– Верховний Суд України
ГК	– Господарський кодекс України
ГУ	– Голос України
ЗП	– Збірник постанов Пленуму Верховного Суду України з кримінальних справ (1973–2011 роки) / упоряд.: Ю. М. Грошевий, О. В. Капліна, В. І. Тютюгін. – Харків : Право, 2011
ЗСУ	– Збройні Сили України
КВК	– Кримінально-виконавчий кодекс України
КЗпП	– Кодекс законів про працю України
КК	– Кримінальний кодекс України
ККС ВС	– Касаційний кримінальний суд у складі Верховного Суду
КМУ	– Кабінет Міністрів України
КПК	– Кримінальний процесуальний кодекс України
КСУ	– Конституційний Суд України
КУпАП	– Кодекс України про адміністративні правопорушення
МК	– Митний кодекс України
МОЗ	– Міністерство охорони здоров'я
напр.	– наприклад
н.м.д.г.	– неоподатковуваний мінімум доходів громадян
ПдК	– Податковий кодекс України
пит.	– питання
пп.	– пункти
ППВССУ	– Постанова Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ
ППВСУ	– Постанова Пленуму Верховного Суду України
РКСУ	– Рішення Конституційного Суду України
СБУ	– Служба безпеки України
СК	– Сімейний кодекс України
ЮВУ	– Юридичний вісник України

ПЕРЕДМОВА

Кримінальне право України є однією із фундаментальних навчальних дисциплін при підготовці фахівців за спеціальністю «Право», метою якої є засвоєння студентами юридичних навчальних закладів основних положень про злочин, відповідальність за нього, застосування покарання та інших заходів кримінально-правового характеру.

На сучасному етапі найважливішою формою оцінювання рівня підготовки студентів з будь-якої навчальної дисципліни, у тому числі і з кримінального права, виступає такий підсумковий контроль знань, як залік та іспит, які вимагають від студента лаконічно, логічно, обґрунтовано, послідовно та в систематизованій формі за короткий час показати всебічне і повне знання програмного курсу за переліком заздалегідь визначених питань, які виносяться на залік чи іспит.

При підготовці до такої форми оцінювання знань студент повинен опрацювати велику кількість нормативного, навчального матеріалу та матеріалів практики застосування закону про кримінальну відповідальність, внаслідок чого значний обсяг часу витрачається не на засвоєння основних положень навчальної дисципліни, а на технічну обробку літератури, визначення обсягу матеріалу і послідовності його вивчення та викладення при наданні відповідей на програмні питання під час заліку чи іспиту. Як наслідок, відповіді студентів іноді мають поверховий, безсистемний та непослідовний характер або перевантажені зайвою інформацією тощо.

Запропонований посібник має на меті надати комплекс послідовно та системно викладених основних теоретичних і практичних положень кримінального права України в стислій, узагальненій формі, акцентуючи увагу студента на основних нормативних та доктринальних положеннях, які вивчаються при засвоєнні зазначеної навчальної дисципліни. Використання посібника насамперед сприятиме полегшенню підготовки студентів до заліку чи іспиту – дозволить систематизувати їхні знання, уміння та навички, а також визначити основний зміст і приблизний обсяг відповідей на питання та в кінцевому підсумку – забезпечить підвищення рівня їхньої професійної підготовки.

Посібник підготовлено відповідно до навчальної програми курсу «Кримінальне право України» (Загальна та Особлива частини), що викладається студентам (курсантам та слухачам) усіх форм навчання (денної, заочної та вечірньої). Зміст посібника визначено переліком зразкових питань, які включаються до екзаменаційних білетів. При цьому враховано перелік питань, які виносяться на заліки, а також як на курсові, так і на державні іспити.

Використовуючи посібник, слід, однак, урахувувати, що він містить лише певний мінімальний (базисний) обсяг матеріалу із вказаної навчальної дисципліни і у цьому плані виступає лише своєрідним навчально-довідковим (допоміжним) виданням, яке орієнтує читача і зосереджує його увагу на основних положеннях, що повинні бути ним вивчені та засвоєні при підготовці до заліку чи іспиту з кримінального права і висвітлені під час його складання.

Тому для того, щоб у повному обсязі опанувати матеріал навчальної дисципліни і при складанні заліку чи іспиту виявити необхідний рівень знань, умінь, навичок та на цій підставі надати правильну, всебічну, глибоку, аргументовану, ґрунтовну і систематизовану відповідь на питання, що включені до екзаменаційних білетів, необхідно перш за все і в обов'язковому порядку звернутися до інших джерел: до закону про кримінальну відповідальність (Кримінальний кодекс України) та інших нормативно-правових актів; постанов Пленуму Верховного Суду України; правових висновків Верховного Суду, які згідно з ч. 5, 6 ст. 13 Закону України «Про судоустрій та статус суддів» є обов'язковими для всіх суб'єктів владних повноважень і повинні враховуватися судами при застосуванні відповідних норм закону про кримінальну відповідальність (ч. 6 ст. 368 КПК). Необхідно також звернутися до підручників з кримінального права, відповідних навчальних і навчально-методичних посібників, науково-практичних коментарів до закону про кримінальну відповідальність, спеціальної наукової літератури та матеріалів судової практики.

Звертаємо також увагу читачів, що наприкінці кожного питання, з якого Верховний Суд висловив свою правову позицію (сформулював певні висновки), наводяться посилання на відповідні постанови чи ухвали.

ОСОБЛИВА ЧАСТИНА: питання та відповіді

1. Поняття і система Особливої частини кримінального права України

Особлива частина кримінального права (як галузі права) – система норм, у яких визначаються ознаки окремих злочинів, види та розміри покарань, які суд може призначити особам, визнаним винними у вчиненні злочину, а також умови звільнення від кримінальної відповідальності за окремі види злочинних діянь. Текстуально ці норми дістають своє вираження в Особливій частині КК.

Норми Особливої частини КК можна поділити на такі групи: **1) заборонні** – норми, у яких містяться визначення злочинів та наведені відповідні види та розміри покарань; **2) роз'яснювальні** – у яких даються визначення окремих понять або розкривається зміст окремих ознак злочину (напр., п. 1 примітки до ст. 364 КК, ст. 401 КК та ін.); **3) заохочувальні** – у яких визначено передумови, підстави та умови спеціальних видів звільнення від кримінальної відповідальності (напр., ч. 2 ст. 111 КК, ч. 2 ст. 255 КК та ін.); **4) норми, якими обмежується кримінальна відповідальність** стосовно певної категорії осіб (напр., ч. 2 ст. 385 КК та ч. 2 ст. 396 КК).

Загальна та Особлива частини є складовими одного і того самого нормативно-правового системного утворення – Кримінального кодексу, і перебувають в органічній єдності та взаємодії. Разом із тим Особлива частина КК має свою *специфіку*: **1)** у ній установлюється *вичерпний перелік злочинів*, за які передбачена кримінальна відповідальність, завдяки чому повною мірою реалізується принцип «немає злочину без вказівки на це в законі» (*nullum crimen sine lege*); **2)** вона визначає *межі криміналізації* суспільно небезпечних діянь шляхом віднесення тих чи інших діянь до злочинних; **3)** у ній проводиться *диференціація кримінальної відповідальності* залежно від ступеня суспільної небезпечності злочину.

Система Особливої частини КК. Норми Особливої частини згруповані у 20 розділів. Ця система в основному базується на особливостях родових об'єктів злочинів. Тому в кожному окремому роз-

ділі Особливої частини КК передбачається відповідальність за посягання на тотожні або однорідні суспільні відносини. Така систематизація має важливе значення для застосування цього закону, з'ясування дійсного змісту закону, його застосування, розмежування суміжних злочинів, а також для орієнтування в самому КК.

===== 2. Дії, спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади (ст. 109 КК)

Безпосередній об'єкт – відносини, що забезпечують внутрішню безпеку України, захист конституційного ладу і державної влади в Україні. **Предмет** злочину – *інформація*, що містить заклики або *матеріали* із закликами (ч. 2 ст. 109 КК).

Об'єктивна сторона передбачає вчинення хоча б однієї з декількох, *альтернативно* визначених в диспозиції дій, а саме:

– дії, спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади (ч. 1 ст. 109 КК);

– змова про вчинення таких дій (ч. 1 ст. 109 КК) – умисна угода між двома або більше особами про спільне вчинення таких дій;

– публічні заклики (ч. 2 ст. 109 КК) – доведення до відома значної кількості людей у будь-якій формі інформації, зміст якої спрямований викликати в них бажання вчинити дії, спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади;

– розповсюдження матеріалів (ч. 2 ст. 109 КК) – ознайомлення з такими матеріалами інших осіб або створення достатніх умов для такого ознайомлення.

Злочин із **формальним** складом, який є **закінченим** з моменту вчинення вказаних дій.

Суб'єктивна сторона – *прямий* умисел. Обов'язкова ознака в перших двох формах – *мета* насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади.

Суб'єкт – загальний. У разі вчинення злочину представником влади (ч. 3 ст. 109 КК) суб'єкт – спеціальний.

У ч. 3 ст. 109 КК передбачено *кваліфікуючі ознаки* дій, передбачених ч. 2 ст. 109 КК – учинення цих дій: **1)** особою, яка є представником влади; **2)** повторно (ст. 32 КК); **3)** організованою групою (ч. 3 ст. 28 КК); **4)** із використанням засобів масової інформації.

===== 3. Посягання на територіальну цілісність і недоторканність України (ст. 110 КК)

Безпосередній об'єкт – відносини щодо забезпечення територіальної цілісності України. **Предмет** злочину: **а)** територія України (у разі вчинення «дій з метою...»); **б)** інформація (у разі публічних закликів); **в)** матеріали із закликами (у разі їх розповсюдження).

Об'єктивна сторона передбачає *три альтернативні форми дій*, кожна з яких складає об'єктивну сторону цього злочину:

1) дії, вчинені з метою як насильницької, так і ненасильницької зміни меж території або державного кордону України на порушення порядку, встановленого Конституцією України (дії, спрямовані на зміну фізичних параметрів території України всупереч порядку, передбаченому Конституцією України, тобто без проведення всеукраїнського референдуму або шляхом фальсифікації його результатів);

2) публічні заклики до вчинення таких дій;

3) розповсюдження матеріалів із такими закликами.

Злочин із **формальним** складом, який є *закінченим* з моменту вчинення зазначених дій. У разі загибелі людей або настання інших тяжких наслідків – злочин із **матеріальним** складом.

Суб'єктивна сторона – *прямий умисел*. Обов'язкова ознака в першій формі – *мета* зміни меж території або державного кордону, на порушення порядку, встановленого Конституцією України. У разі спричинення загибелі людей або настання інших тяжких наслідків (ч. 3 ст. 110 КК) до діяння – *умисел*, до наслідків – *будь-яка форма вини*.

Суб'єкт – загальний. У разі вчинення злочину представником влади (ч. 2 ст. 110 КК) суб'єкт – спеціальний.

Кваліфікуючі (особливо кваліфікуючі) ознаки: за ч. 2 ст. 110 КК – вчинення тих самих дій: **1)** особою, яка є представником влади; **2)** повторно (ст. 32 КК); **3)** за попередньою змовою групою осіб (ч. 2 ст. 28 КК); **4)** поєднаних з розпалюванням національної чи релігійної ворожнечі; за ч. 3 ст. 110 КК – вчинення дій, передбачених у ч. 1 або ч. 2 ст. 110 КК, які призвели до *загибелі людей або інших тяжких наслідків*.

==== 4. Державна зрада (ст. 111 КК)

Безпосередній об'єкт – відносини у сфері охорони зовнішньої та внутрішньої безпеки України, а саме: її суверенітет, територіальна цілісність і недоторканність, обороноздатність, державна, економічна чи інформаційна безпека. **Предмет** державної зради у формі шпигунства – *відомості, що становлять державну таємницю*.

Об'єктивна сторона – **три** альтернативно зазначених у диспозиції форми **дій**, кожна з яких складає об'єктивну сторону злочину:

1) *перехід на бік ворога в умовах воєнного стану або збройного конфлікту* (перехід через лінію фронту, вступ на службу до армії ворога, участь за його завданням у бойових діях проти України тощо);

2) *шпигунство* (поняття шпигунства – див. пит. № 8);

3) *надання іноземній державі, іноземній організації або їх представникам допомоги в проведенні підривної діяльності проти України*, здійснюване як за завданням іноземної держави або її представників, так і за власною ініціативою.

Злочин із **формальним** складом, який є **закінченим** із моменту вчинення хоча б однієї з указаних дій.

Суб'єктивна сторона – *прямий умисел*. Мотиви можуть бути різними і на кваліфікацію не впливають. У разі збирання відомостей, що становлять державну таємницю, обов'язковою ознакою є *мета* їх передачі іноземній державі, іноземній організації або їх представникам.

Суб'єкт: *спеціальний* – тільки громадянин України, що досяг 16 років.

У ч. 2 ст. 111 КК міститься заохочувальна норма (див. пит. № 9).

5. Посягання на життя державного чи громадського діяча (ст. 112 КК)

Основний безпосередній об'єкт – відносини, що забезпечують нормальну діяльність усіх гілок державної влади, а також політичних партій; **обов'язковий додатковий** – особиста безпека і життя людини. **Потерпілий** – тільки державний чи громадський діяч, вичерпний перелік яких наведено в 112 КК. Близькі родичі цих осіб не є потерпілими від цього злочину.

Об'єктивна сторона – посягання на життя зазначених осіб, тобто умисне вбивство або замах на нього. Посягання на зазначених осіб здійснюється у зв'язку з їх законною державною або громадською діяльністю, незалежно від того, чи був потерпілий у цей момент при виконанні відповідних обов'язків, чи ні. Замах на вбивство є злочином з усіченим складом, а закінчене вбивство – з матеріальним.

Суб'єктивна сторона – прямий умисел у разі замаху на вбивство і прямий чи непрямий умисел у разі закінченого вбивства. Винний усвідомлює, що посягання вчиняється: а) на життя саме вказаних потерпілих і б) у зв'язку з їх законною державною або громадською діяльністю, тобто прагне перешкодити цій діяльності або помститися за її виконання.

Суб'єкт – фізична осудна особа, яка досягла 14-річного віку.

6. Диверсія (ст. 113 КК)

Основний безпосередній об'єкт – відносини, що забезпечують внутрішню безпеку України, а додатковими можуть виступати життя, здоров'я людей, екологічна безпека, власність та ін. **Предмет** злочину – об'єкти, які мають важливе народногосподарське чи оборонне значення (шляхи сполучення, нафто- і газопроводи), тварини, рослини тощо.

Об'єктивна сторона полягає у вчиненні:

1) вибухів, підпалів або інших дій (затоплення, аварії тощо), спрямованих на масове знищення людей, заподіяння їм тілесних ушкоджень чи іншої шкоди їхньому здоров'ю, зруйнування або пошко-

дження об'єктів, які мають важливе народногосподарське чи оборонне значення;

2) *дій, спрямованих на радіоактивне забруднення, масове отруєння* (спричинення шкоди життю і здоров'ю значної кількості людей), *поширення епідемій* (захворювань серед людей), *епізоотій* (заразливих хвороб серед тварин) *чи епіфітотій* (інфекційної хвороби рослин на значних територіях).

Злочин із **усіченим** складом і є **закінченим** з моменту вчинення хоча б однієї із зазначених у законі дій незалежно від фактичного настання наслідків.

Суб'єктивна сторона – *прямий* умисел. Обов'язковою ознакою диверсії є її **мета** – *ослаблення держави*. Мотиви можуть бути різними і на кваліфікацію не впливають.

Суб'єкт – фізична осудна особа, що досягла **14-річного** віку.

===== 7. Відмежування диверсії (ст. 113 КК) від умисного знищення або пошкодження майна (ст. 194 КК) та терористичного акту (ст. 258 КК)

1. Відмежування диверсії (ст. 113 КК) **від умисного знищення або пошкодження майна** (ст. 194 КК) здійснюється за такими ознаками:

1) за основним безпосереднім об'єктом: за ст. 194 КК об'єктом є відносини власності, а за ст. 113 КК – внутрішня безпека держави, її економічна основа як складові національної безпеки України;

2) за предметом злочину: за ст. 194 КК ним є будь-яке чуже майно; предметом *диверсії* також може бути майно, але тільки таке, яке володіє ознаками об'єктів, що мають важливе народногосподарське чи оборонне значення, а крім нього – також й інші предмети – тварини, рослини тощо;

3) за об'єктивною стороною:

– за ст. 194 КК злочин полягає тільки в знищенні чи пошкодженні майна, в тому числі й загальнонебезпечним способом (ч. 2 ст. 194 КК), а за ст. 113 КК – виражається у вчиненні вибухів, підпалів або інших дій, спрямованих не тільки на зруйнування або пошкодження

об'єктів, які мають важливе народногосподарське чи оборонне значення, а й спрямованих на масове знищення людей, заподіяння тілесних ушкоджень чи іншої шкоди їхньому здоров'ю, а також дій, спрямованих на радіоактивне забруднення, масове отруєння, поширення епідемій, епізоотій чи епіфітотій;

– за ст. 195 КК – злочин із матеріальним складом, а за ст. 113 КК – з усіченим;

4) **за метою:** за ст. 194 КК мета не є обов'язковою ознакою складу, а за ст. 113 КК обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони є мета ослаблення держави.

2. **Відмежування диверсії** (ст. 113 КК) **від терористичного акту** (ст. 258 КК) здійснюється за такими ознаками:

1) **за основним безпосереднім об'єктом:** у складі *тер. акту* таким є громадська безпека, а в складі *диверсії* – економічна основа держави як частина внутрішньої безпеки;

2) **за об'єктивною стороною:** *тер. акт* полягає не тільки в застосуванні зброї, вчиненні вибуху, підпалу чи інших дій, які створювали небезпеку для життя чи здоров'я людини або заподіяння значної майнової шкоди чи настання інших тяжких наслідків, а і в погрозі вчинення зазначених дій, а *диверсія* полягає тільки в безпосередньому вчиненні дій;

3) **за метою:** обов'язковою ознакою *тер. акту* є мета, якою може бути мета порушення громадської безпеки, залякування населення, провокації воєнного конфлікту, міжнародного ускладнення, впливу на прийняття рішень чи вчинення або невчинення дій органами державної влади чи органами місцевого самоврядування, службовими особами цих органів, об'єднаннями громадян, юридичними особами, або привернення уваги громадськості до певних політичних, релігійних чи інших поглядів терориста; обов'язковою суб'єктивною ознакою *диверсії* є мета ослаблення держави.

===== 8. Шпигунство (ст. 114 КК)

Безпосередній об'єкт – відносини у сфері зовнішньої безпеки України; **предмет** – відомості, що становлять державну таємницю

(див. Закон України «Про державну таємницю» від 21.01.1994 р. №3855-ХІІ).

Об’єктивна сторона може виражатися в одній із **двох** альтернативно зазначених в диспозиції форм дій:

– *передача відомостей, що становлять державну таємницю іноземній державі, іноземній організації або їх представникам* – повідомлення (вручення) їх будь-яким способом (усно, письмово, безпосереднє ознайомлення, через Інтернет тощо);

– *збирання таких відомостей з метою передачі їх іноземній державі, іноземній організації або їх представникам* – будь-які випадки їх здобуття (викрадення, спостереження, підслуховування та ін.).

Обов’язкова ознака – *адресат* збирання чи передачі відомостей, що становлять державну таємницю, яким є іноземні держави чи організації або їх представники.

Злочин із **формальним** складом, який є **закінченим** з моменту вчинення хоча б однієї із зазначених дій.

Суб’єктивна сторона – *прямий умисел*, а в разі вчинення шпигунства у формі збирання відомостей, обов’язковою ознакою є **мета** передачі їх іноземній державі, організації або їх представникам.

Суб’єкт: *спеціальний* – лише іноземець або особа без громадянства, які досягли 16-річного віку.

У ч. 2 ст. 114 КК міститься заохочувальна норма (див. пит. №9).

===== 9. Спеціальні види звільнення від кримінальної відповідальності за державну зраду та шпигунство (ч. 2 ст. 111, ч. 2 ст. 114 КК)

1. Звільнення від кримінальної відповідальності за державну зраду здійснюється за наявності **трьох** обов’язкових умов у їх сукупності (ч. 2 ст. 111 КК):

1) *наявність у громадянина України злочинного завдання* від іноземної держави, іноземної організації чи їх представників;

2) *невчинення ним жодних дій* на виконання цього злочинного завдання;